

POBOLJŠANJE EMPATIJE U KONTEKSTU SAVREMENOG MORALNOG NATURALIZMA I NEOLIBERALNOG INDIVIDUALIZMA

Ana Andrejić^{1*}

Centar za humanističke studije, Niš, Srbija

Apstrakt

Ovaj rad se fokusira na predloge i prakse poboljšanja empatije i srodnih sposobnosti, koji su formulisani u okviru debate o moralnom poboljšanju i u oblasti društvene neuronauke, kako bi se razmotrilo njihovo shvatanje društvenog i moralnog subjekta u odnosu na rasprostranjene koncepcije subjekta u društvu. Iako bi empatija trebalo da služi kao osnova društvenosti i moralnosti, garantovana evolutivno drevnim neuralnim mehanizmima, njeno istraživanje neuronaučnim metodama i popularizacija predloga o njenom poboljšanju redefinišu moralnost i društvenost na individualističkim osnovama. Savremenu popularnost empatije i predloga za njeno poboljšanje moguće je shvatiti kao rezultat toga što je savremeni naučni naturalizam u skladu sa neoliberalnim društvenim kontekstom.

Cljučne reči: empatija, društvena neuronauka, biološko moralno poboljšanje, neoliberalizam, naturalizam.

Uvod

Od poslednje decenije 20. veka, koju je tadašnji američki predsednik Džordž Buš proglasio „Dekadom mozga” (Rose & Abi-Rached, 2013, p. 5), među brojnim mentalnim sposobnostima čije neuralne osnove se intenzivno istražuju neuronaučnim metodama, kao istaknuti predmet istraživanja pojavila se i empatija, uz srodne sposobnosti „moralnog” i „društvenog mozga”. Empatija je od tada povezivana sa različitim neuralnim osnovama – sa aktivacijom pojedinih regiona mozga, sa mirror-neuronima, i sa hormonom oksitocinom, ali još uvek nije jednoznačno povezana

¹ Autor za korespondenciju: ana.andrejic1@gmail.com

Ovaj članak koristi neke ideje iz moje doktorske disertacije pod naslovom *Empatija i savremena moralna subjektivnost: sociološki pristup interpretacijama neuronaučnih istraživanja* (2024), koja je predata Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu.

Rad citirati kao: Andrejić, A. (2025). Poboljšanje empatije u kontekstu savremenog moralnog naturalizma i neoliberalnog individualizma. *Godišnjak za sociologiju*, 21 (34): 115–126.

* <https://orcid.org/0009-0001-7432-1507>

sa mozgom. Svejedno, nalazi o njenim mogućim osnovama su široko popularizovani u medijima (Lilienfeld et al., 2018), i to često od strane samih neuronaučnika koji ih istražuju (na primer, neuronaučnik Marko Jakoboni se pojavljuje u vezi sa miror-neuronima; neuronaučnik Pol Zak u vezi sa oksitocinom; a Tanja Singer promoviše poboljšanje sposobnosti „društvenog mozga” na osnovu svojih istraživanja sa saradnicima).

Bez obzira na kritike, koje tvrde da aktuelni neuro-obrt nije doneo značajan napredak u povezivanju društvenih sposobnosti sa neuralnim osnovama, poslednje dve decenije donele su obimnu produkciju i nastanak novih integrativnih „neuro-disciplina” (Vidal & Ortega, 2017). Usled primarnosti neuronaučnog znanja u integraciji nivoa analize, društveno-naučna znanja o empatiji i drugim moralnim i društvenim konceptima se u njima skoro potpuno zanemaruju. Sa druge strane, kada se radi o doprinosu integracije neuronaučnih nalaza sociološkom istraživanju, Fon Šefe, na primer, tvrdi da bi mogli da se koriste već postojeći psihološki nalazi, tako da „znanje o neuralnim supstratima ili korelatima određenih fenomena ne donosi apsolutno nikakvu dodatnu vrednost sociološkom ispitivanju” (von Scheve, 2011, p. 270). Vidal i Ortega smatraju da novi interdisciplinarni projekti nisu motivisani neuronaučnim otkrićima, nego cerebralnom koncepcijom subjekta, koja je dužeg trajanja od poslednjeg neuro-obrta (Vidal & Ortega, 2017). Po njima, glavni efekat integracije neuronaučnih nalaza sa društveno-naučnim stavovima je redefinicija društvenog subjekta kao cerebralnog.

U okviru društvene neuronauke i u debati o moralnom poboljšanju iznete su u toku poslednjih par decenija široko komentarisane ideje o poboljšanju, čiji je cilj da preko intervencija usmerenih na mozak doprinesu, u krajnjoj liniji, opstanku i progresu društva. Ovi predlozi daju centralni značaj empatiji, iako ona ne mora da ima prosocijalne ili moralne posledice (Batson, 2011; Decety & Cowell, 2014). „Više” empatije, ili njena bolja kognitivna regulacija trebalo bi da koriguju njene pristrasnosti i osiguraju da se ona usmeri prema širem krugu osoba. Iako je taj rezultat neizvestan, u aktuelnom neuro-obrtu i savremenom moralnom naturalizmu mogućnost poboljšanja empatije dobila je značajnu ulogu. Ovaj rad pokazuje da koncepcija subjekta u osnovi predloga poboljšanja empatije usklađuje moralni autoritet ljudske prirode sa neoliberalnim društvenim kontekstom.

Poboljšanje sposobnosti „društvenog mozga” pomoću mentalnog treninga u okviru društvene neuronauke

Uticajna studija Singer i saradnika, koja je ključno doprinela razvoju društvene neuronauke empatije (Singer et al., 2004) pronašla je metodom funkcionalne magnetne rezonance (fMRI) „zajedničke neuralne aktivacije” (eng. *shared neural activations*) u regijama mozga za koje se smatra da procesuiraju afektivno-motivacione komponente bola. Društveni neuronaučnici pretpostavljaju da oni regioni mozga, koji podržavaju „mentalne reprezentacije koje su obično u osnovi direktnog emocionalnog iskustva” (Lamm & Majdandžić, 2014, p. 16), bivaju aktivirani i pri empa-

tijskom „deljenju” emocija drugih. Društvena neuronauka empatije najviše istražuje empatiju za bol, prateći Bejtssonova istraživanja iz moralne psihologije, po kojima afektivna empatija sa tuđim bolom može da vodi empatijskoj brizi i prosocijalnoj motivaciji, ukoliko ne rezultuje u prevelikoj ličnoj uznemirenosti (Batson, 2011).

Društveni neuronaučnici prave razliku između evolutivno starijih procesa, koji ne uključuju kognitivne komponente, i empatije kod ljudi, koja zahteva kognitivno zauzimanje perspektive. Iako ova sekvenca pojavljivanja nije nužna, oni smatraju da „je emocionalna zaraza prethodnica empatije, koja po redu prethodi simpatiji, empatijskoj brizi i sažaljenju, koji naredno mogu da motivišu prosocijalno ponašanje” (Singer & Decety, 2011, pp. 552–553). Empatija je za njih pre svega afektivna i označava osećanje koje se javlja kao reakcija na posmatranje ili zamišljanje tuđih osećanja, pri čemu je posmatrač svestan da njegovo osećanje potiče iz osećanja druge osobe (p. 552). Oni razlikuju empatiju od teorije uma, ili mentalizacije, tj. kognitivnog razumevanja tuđih osećanja i mentalnih stanja (p. 552). Dok empatija zahteva da osećanje bude „izomorfno” kod osoba u empatijskom odnosu, simpatija (saosećanje, ili empatijska briga), koju Singer i saradnici označavaju kao sažaljenje (eng. *compassion*) znači „emocionalni odgovor kongruentan sa osećanjem druge osobe” (Singer & Decety, 2011, p. 552), koji se odnosi na njenu dobrobit. Sažaljenje „uključuje motivaciju da se deluje, to jest, da se drugome pomogne” (p. 552). Singer i saradnici u sličnom smislu koriste i koncept „nežne dobrote” (eng. *loving-kindness*) iz istočnih kontemplativnih tradicija, koji označava želju da drugi budu srećni (p. 552).

Singer i drugi istraživači iz društvene neuronauke propagiraju ideju da se prosocijalne posledice empatije unaprede kroz iskustvo i vežbanje, koja pridaje njihovom istraživanju „ogromne implikacije za obrazovanje i društvo kao celinu” (Singer & Lamm 2009, p. 93). Oni izvedu brojna intervencionista istraživanja o efektima različitih praksi mentalnog treninga na funkcionalnu i strukturnu plastičnost mozga, kojima su utvrdili diferencijalne promene u aktivnosti mozga nakon treninga sposobnosti za empatiju, sažaljenje, ili teoriju uma (mentalizaciju). Rezultati istraživanja su pokazali da je praktikovanje sažaljenja „u stanju da poveća pozitivan afekt i aktivaciju u neuralnim mrežama obično povezanim sa pozitivnim emocijama” (Singer & Klimecki, 2014, R877). Cilj treninga je bio da se pospeše „benevolentni i prijateljski stavovi prema sebi i drugim osobama” (Klimecki et al., 2013, p. 1553), koji bi trebalo da se generalizuju u „prosocijalno osećanje i motivaciju, nezavisno od posebnih osoba i situacija” (p. 1553).

Singer i saradnici promovišu trening sažaljenja kao način regulacije negativnog afekta i „strategiju suočavanja” sa svedočenjem tuđoj patnji (Klimecki et al., 2013, p. 1552) bez dominacije lične uznemirenosti, jer tvrde da on pomaže ispitanicima da „reinterpretiraju smisao empatije ... kao uznemirujuće i averzivne emocije, koja može da rezultuje u tendencijama ka povlačenju” (p. 1559). Prema njima, poboljšanje sažaljenja koristi istovremeno „osobi koja ga doživljava (kroz ojačanje pozitivnog afekta) i primaocu sažaljenja (kroz pospešivanje prosocijalne motivacije)” (p. 1560). Društveni neuronaučnici obećavaju i prevazilaženje egoizma, usamljenosti i psihosocijalnog stresa (Singer & Engert, 2019). Njihovi programi bi trebalo da pomognu pripadnicima pomažućih profesija da regulišu sopstvena negativna osećanja.

Oni promovišu svoje nalaze u školama, zdravstvenim ustanovama i korporacijama, obećavajući smanjenje vršnjačkog nasilja i „sagorevanja” zaposlenih (Klimecki et al., 2014).

Ideja biološkog moralnog poboljšanja preko poboljšanja empatije oksitocinom

Za razliku od društvenih neuronaučnika, koji promovišu sopstvena istraživanja i izvode intervencione studije, zastupnici biološkog moralnog poboljšanja su mahom filozofi i bioetičari, koji se pozivaju na neuroekonomska istraživanja o hormonu oksitocinu i njegovim prosocijalnim ili moralno relevantnim efektima. Debata o moralnom poboljšanju je započela 2008. godine, kada je objavljen najuticajniiji inicijalni predlog biološkog moralnog poboljšanja (Person & Savulescu, 2012), kome se usprotivila druga struja ranijih transhumanističkih istomišljenika (Haris, 2012).

Zastupnici biološkog moralnog poboljšanja su, naročito u početku debate, insistirali na emocionalnoj prirodi moralnosti, svodeći je na evolutivni altruizam, u kome je empatija centralna, evolutivno nastala sposobnost. Oni su opravdavali potrebu za biološkim, tj. farmakološkim sredstvima poboljšanja time što se pojavio raskorak između brzog i kumulativnog progressa u kognitivnom poboljšanju i sporog moralnog progressa čovečanstva (Persson & Savulescu, 2012, p. 103), kao i između primitivne moralnosti, koja je po njima ostala konzervirana u biologiji iz evolutivne prošlosti, i savremenih uslova života (Persson & Savulescu, 2013, p. 124). Ovi raskoraci bi mogli da dovedu do toga da nepoboljšane individue egzistencijalno ugroze čovečanstvo tehnološkim sredstvima, argumentovali su zastupnici bio-poboljšanja. Oni tragaju za preciznim i efikasnim sredstvima, jer smatraju da su „društvena” sredstva moralnog poboljšanja nedovoljna. Džon Haris i ostali protivnici moralnog bio-poboljšanja su se usprotivili farmakološkim sredstvima, jer bi ona zaobišla moralnu refleksiju, i naročito obaveznosti takvog poboljšanja, koje bi ukinulo slobodu pojedinaca da odlučuju o alternativama i moralno procenjuju.

Debata je vođena u okviru dihotomija, koje nisu međusobno isključive – između emocionalnih i racionalnih komponenti moralnosti, i bioloških i društvenih sredstava njenog poboljšanja. Debata se nakon deceniju i po od inicijalnih predloga rastočila i dospela u zastoј (Paulo & Bublitz, 2019). Iako su činili neke koncesije kritičarima, zastupnici biološkog moralnog poboljšanja su odlučno branili moralni naturalizam, po kome je moralnost evolutivno nastala i biološki je zasnovana, kao i varijantu moralnog sentimentalizma, u kome empatija i emocije imaju ključnu motivacionu ulogu u moralnosti. Ali, u poslednjim godinama se u svrhu moralnog poboljšanja umesto oksitocina kao sredstva i empatije kao mete predlažu neke alternative. Iako neuronaučnici i dalje istražuju prosocijalne efekte oksitocina, ukazivanje na njegovu neadekvatnost kao sredstva za poboljšanje poljuljalo je nade u precizan i targetirani biološki uticaj na moralnost. Kao što empatija ne motiviše nužno prosocijalno ponašanje (Batson, 2011), dejstvo oksitocina zavisi od društvene pripadnosti, i može da ima antidruštvene efekte u odnosu na autsajdere (Wiseman, 2016).

Kritičari su ukazali na metodološki individualizam zamisli bio-poboljšanja, po kome je „[m]oralno defektno ponašanje prouzrokovano psihološkim deficitima u individualnom umu” (Paulo & Bublitz, 2019, p. 97). U njoj se globalni rizici po opstanak čovečanstva shvataju kao rezultat deficita u individualnoj psihologiji, iako transformacija na individualnom nivou ne bi mogla da reši kulturne i društveno-strukturne probleme. Ova neusklađenost između ciljeva i sredstava poboljšanja bila je predmet kritika (Paulo & Bublitz, 2019; Wiseman, 2016; Wade, 2015; Mitrović, 2012).

Koncepcija subjekta u predlozima poboljšanja empatije i sažaljenja

Uprkos značajnim razlikama između dva predloga neuralnog poboljšanja empatije i srodnih sposobnosti, u njihovoj koncepciji moralnog i društvenog subjekta postoje temeljne sličnosti. Poboljšanje empatije, i preko nje, moralnosti i prosocijalne motivacije, tvrde njegovi zastupnici, dobro je i za nas i za druge istovremeno (Klimecki et al., 2014; Earp et al., 2018). Predlozima poboljšanja se pripisuje širi društveni značaj, bez obzira na to da li je njihova primena u većim razmerama izgledna i realistična. Predlog društvene neuronauke u osnovi ima naučni cilj, da pomoću mentalnog treninga sposobnosti društvenog mozga doprinese konceptualnom razjašnjavanju i povezivanju psiholoških koncepata sa neuralnim osnovama, ali se takođe popularizuje i primenjuje u praksi. Za razliku od toga, zastupnici biološkog moralnog poboljšanja naglašavaju društvenu neophodnost poboljšanja, iako je njihov predlog spekulativan i do sada nije imao praktičnu primenu.

Predlozi poboljšanja doprinose tome da se utvrdi društveni značaj neuronaučnog istraživanja, jer poboljšanje empatije zahteva da se što preciznije utvrde njene neuralne osnove i mehanizmi. Zastupnici biološkog moralnog poboljšanja pretpostavljaju da sredstva poboljšanja moraju da budu farmakološka, iako na neuralne osnove i mehanizme moralnosti verovatno nikada neće moći da se precizno deluje preko „moralnih molekula”. U debati se ne govori o mentalnom treningu, ali je koncepcija subjekta u oba predloga poboljšanja cerebralna, budući da je intervencija usmerena na mozak.

Strategija poboljšanja se u oba predloga u krajnjoj liniji sastoji u širenju kruga moralne zajednice, kome bi trebalo da vodi „više” afektivne empatije, korekcija njenih pristrasnosti, i poboljšanje njene kognitivne regulacije. Zastupnici biološkog moralnog poboljšanja smatraju da empatija, ukoliko se intenzifikuje, može da se „prelije” iz unutargrupnih okvira, dok društveni neuronaučnici teže tome da promene uticaj i balans pozitivnog i negativnog afekta, kao i da poboljšaju kognitivne komponente razumevanja sebe i drugih. Svejedno, poboljšane individue bi trebalo da budu u stanju da apsorbuju veću količinu tuđe patnje, i da pomognu drugima i drugačijima bez promena u društvenim uslovima koji uzrokuju tu patnju.

U društvenoj neuronauci se emocionalne i kognitivne komponente empatijskih procesa povezuju, ali je dihotomija između njih i dalje prisutna, jer se lociraju u posebnim strukturama mozga. Debatu o moralnom bio-poboljšanju, na drugoj stra-

ni, strukturiše osnovna dihotomija između emocionalnog i racionalnog, preko koje se mapira dihotomija biološko-društveno, čiji polovi nisu međusobno isključivi. Svejedno, emocionalno figurira kao „prirodnija” strana dihotomije, čije su neuralne osnove locirane u evolutino starijim strukturama mozga.

Sa evolutivnim shvatanjem moralnosti i društvenosti povezan je i metodološki individualizam. Društvena neuronauka usklađuje „individualističku i evolutivnu ideju o ‘društvenom’” (Matusall, 2013, p. 1). Pretpostavka da je „društveni mozak” nastao kao evolutivna adaptacija kombinuje se sa metodama socijalne psihologije i neuro-naučnim metodama vizuelizacije, i kao rezultat društvene sposobnosti se „istražuju unutar individue” (p. 3). Tome odgovara interaktivna koncepcija društvenosti, u kojoj empatija i srodne sposobnosti društvenog mozga imaju centralnu ulogu (Rose & Abi-Rached, 2013). Kod zastupnika moralnog poboljšanja individualizam potiče iz potrage za biološkim sredstvima poboljšanja, i očigledan je u tome što insistiraju, bar inicijalno, da svaki pojedinac mora obavezno da bude biološki poboljššan.

Savremeni moralni naturalizam i „ljudska priroda 2.0”

Predlozi poboljšanja empatije deo su savremenog trenda naturalizacije moralnosti i društvenosti. Koncepcije „društvenog mozga” donose novo shvatanje ljudske prirode kao inherentno društvene (Rose & Abi-Rached, 2013). Slično njima, nova „nauka o moralnosti” popularizuje shvatanje ljudske prirode kao nesebične, afektivne i empatične (Slaby, 2013), koje je Alan Jang označio kao „ljudska priroda 2.0” (Young, 2012). Ona izgleda kao dijametralno suprotna dominantnoj viziji ljudske prirode iz 1970-ih, jer u popularnim naučnim publikacijama „više ne čujemo skoro ništa o individualističkim naporima i maksimizovanju, a mnogo više o emociji, kooperaciji, komunikaciji, društvenoj inteligenciji, empatiji, i interpersonalnoj rezonanci” (Slaby, 2013a, p. 6).

Empatija je istovremeno predmet istraživanja neuronaučnim metodama, ali i evolutivno drevna osobina ljudske vrste, koju naučna otkrića navodno tek sada iznose na svetlo dana. Ona je dominantno shvaćena kao pozitivna, uprkos tome što nema nužno moralne posledice, tome što se u medijima pojavljuju protivnici njene „moralnosti” (Bloom, 2016) i upozorenja o njenoj „tamnoj strani” (Breithaupt, 2019). To što je empatija centralna u novoj koncepciji ljudske prirode, prema Slabiju, reflektuje, ali i ideološki prikriva neoliberalne društveno-ekonomske odnose „kroz model visceralne društvenosti, koji nagrađuje afektivnu vezanost i harmoničnu povezanost, pružajući narativ, podržan prirodom, o docilnoj, fleksibilnoj, konzumerističkoj subjektivnosti” (Slaby, 2013, p. 25).

Promena u koncepciji ljudske prirode zamagljuje kontinuitet individualizma. Dok je za Slabiju empatična ljudska priroda u suprotnosti sa neoliberalnim društvenim kontekstom, za sociologa Erenberga koncepcija društvenog mozga, koja pretpostavlja biološku individualnost, refleksija je i „nus-proizvod individualizma, to jest, činjenice da naša društva pripisuju najveću vrednost individui” (Ehrenberg, 2011, p. 131). Ona svodi društveno na biološku „unutrašnjost”, na „intersubjektivnu

vezu, na link između jedne i druge individue, pri čemu je individua organizam” (p. 130). Biološka individualnost je ipak u skladu sa neoliberalnim individualizmom, jer prosocijalne i moralne posledice empatije treba da proizvedu pojedinci, „brinući se o svojim promenljivim, fleksibilnim i vrednim društvenim mozgovima” (Rose & Abi-Rached, 2013, p. 163).

Kao i druga naučna znanja o čoveku, neuronaučno istraživanje društvenog mozga „ima jaku tendenciju da mobiliše, i posledično učvrsti, posebne vrednosti koje su ... vezane za konstrukte prirode i prirodnosti” (Slaby, 2013, p. 19). Istoričari nauke Lorejn Daston i Fernando Vidal „naturalizaciju” određuju kao „najčešći način predstavljanja autoriteta prirode u ljudskim delatnostima” (Daston & Vidal, 2004, p. 2). Istraživanja o biološkim osnovama moralnosti i društvenosti imaju „duboke implikacije po to kako smo konstituisani kao subjekti” (Wade, 2015, p. 152). Intervencije u svrhu moralnog poboljšanja zahtevaju (samo)transformaciju subjekta, koja izgleda da ukida moralnu odgovornost, dok istovremeno dodeljuje dodatnu odgovornost pojedincima da upravljaju sobom kao biološkom individuum, tako da „zagovaraju uznemiravajuće zaobilaženje etičkog subjekta u jednom smislu, ali sa dodatnom ličnom odgovornošću u drugom, pa se možemo zateći kako praktikujemo hiperrefleksivnu etiku brige o sebi, pri čemu naša svesna sopstva na neurološkom nivou indukuju sklonosti ka ‘dobrom’ delovanju” (p. 155).

Neoliberalna i cerebralna koncepcija subjekta

Neoliberalne teorije su se pojavile 1930-ih, a u praksi se neoliberalna ekonomska racionalnost od polovine 20. veka progresivno i globalno širi i obuhvata sve oblasti života. Fuko je 1978/79. godine analizirao ekonomske teorije neoliberalizma u predavanjima, objavljenim 2004. godine kao „Rađanje biopolitike” (Fuko, 2005). Na osnovu radova američkog teoretičara Gerija Bekera, Fuko pokazuje da je odlika neoliberalizma da ekonomsku analizu primenjuje i na „područja koja nisu isključivo ili nisu prvenstveno ekonomska” (Fuko, 2005, p. 440). Neoliberalizam ekonomizuje sve aktivnosti subjekta, tako da usmerava ponašanje pojedinaca indirektno, kroz „oblike samo-regulacije” (Lemke, 2002, p. 59), preko „vladanja vladanjem” (p. 50). Zbog toga, „neoliberalizam izgleda da, paradoksalno, upravlja i bez upravljanja; to jest, da bi funkcionisao, njegovi subjekti moraju da imaju u velikoj meri slobodu da deluju” (Read, 2009, p. 29).

Prema Fukou, neoliberalni subjekt je korelat neoliberalnog upravljanja. Dok je liberalni *homo economicus* bio „partner u razmeni” (Fuko, 2005, p. 310), neoliberalna inkarnacija *homo economicus*-a predstavlja čoveka „preduzeća i proizvođača” (p. 206), preduzimača na sebi, „koji je sam sebi kapital, sam sebi proizvođač, sam sebi izvor prihoda” (p. 310). Koncepcija subjekta kao ljudskog kapitala je sveobuhvatna, jer su svi faktori ljudskog kapitala podložni unapređenju kroz investicije i akumulaciju. Ova koncepcija subjekta postala je i zdravorazumsko „razumevanje ljudske prirode i društvene egzistencije” (Read, 2009, p. 26), u skladu sa kojom se subjekti odnose prema sebi. Ako pojedinci shvataju sebe kao projekte akumulacije ljudskog

kapitala, nije iznenađujuće da postoji medijsko interesovanje za naučna znanja o mozgu, uključujući ona na kojima se zasnivaju društvene i moralne sposobnosti, na osnovu kojih se može povećati svoj „mentalni” ili „emocionalni” kapital (Slaby, 2010; Illouz, 2007).

S obzirom na to da cerebralna koncepcija subjekta, po kojoj je ličnost jednaka svom mozgu (Vidal & Ortega, 2017), kao i neoliberalna, potiče iz transformacija liberalnog individualizma, one danas u međusobnoj interakciji ključno utiču na dominantne predstave o društvenosti, emocijama i moralnosti. Naučna saznanja o mozgu, naročito ona o plastičnosti mozga „postaju relevantna u javnosti” (Pitts-Taylor, 2010, p. 646) kroz prizmu neoliberalne racionalnosti. Cerebralna plastičnost je „veoma kompatibilna sa neoliberalnim zahtevima brige o sebi, lične odgovornosti, i konstantne fleksibilnosti” (Pitts-Taylor, 2010, p. 640). U tom smislu, programi neuralnog poboljšanja računaju na to da su pojedinci voljni da „preuzmu na sebe uvećani obim lične odgovornosti protiv rasprostranjenih pretnji” (Wade, 2018, p. 314). Ali ne samo to – od pojedinaca se danas očekuje da proizvedu moralno poželjne osobine i društvene odnose: „Kao odgovorni subjekti, zaduženi da rukovodimo sobom u ime svog sopstvenog zdravlja, čini se da sada imamo dodatnu dužnost da ispunjavamo naše odgovornosti prema drugima brinući se o svojim promenljivim, fleksibilnim i vrednim društvenim mozgovima” (Rose & Abi-Rached, 2013, p. 163).

Usklađenost neuronaučnih i široko rasprostranjenih koncepcija subjekta u društvu omogućava da se neuronaučnoj produkciji znanja pridaje širi društveni značaj. Neoliberalno shvatanje subjekta je u skladu sa metodološkim individualizmom, koji odlikuje neuronaučno istraživanje (Abend, 2011), kao i „tradicionalno” psihološko shvatanje mentalnih kapaciteta (Ber, 2001), kojim se služe neuronauke, ali i zdravorazumsko shvatanje osobe. Metodološki individualizam reifikuje individuu, kao „jedini ontološki izvestan element preostao u društvenom životu” (Jepperson & Meyer, 2011, p. 69), ali se odnosi i na shvatanje kolektiviteta, jer pretpostavlja da oni nastaju tako što se akcije i izbori pojedinaca „sabiraju na plebiscitarni način ili nalik tržištu” (p. 69). U tom kontekstu, redefinicija društvenog subjekta kao cerebralnog i zasnovanog u sposobnostima „društvenog mozga” deluje plauzibilno.

Zaključak

Zašto poboljšavati empatiju na individualnom nivou, ako njene moralne ili prosocijalne posledice nisu garantovane? U savremenom moralnom naturalizmu i predlozima poboljšanja moralnih i društvenih sposobnosti empatija ima centralnu ulogu, jer se čini da bi mogla da bude zajednički imenitelj u moralnosti, uprkos njenoj društvenoj i kulturnoj varijabilnosti i sveopštoj ekonomizaciji društvenih odnosa. Ona pruža nadu u suštinsku dobrotu ljudske prirode (Meloni, 2012). Međutim, naturalizam nije dovoljan da objasni savremenu popularnost empatije. U ovom radu sam ukazala na to da je biološka individualnosti u skladu sa neoliberalnim individualizmom u širem društvenom kontekstu. Iako bi sposobnosti „društvenog mozga” trebalo da povežu pojedince, empatija je u stanju da vrši funkciju povezivanja moralnosti i

društvenosti sa biološkim osnovama upravo zbog toga što je koncept individualnog nivoa. Iako njena unutargrupna pristrasnost i „tamna strana” ne pogoduju moralnosti, empatija i srodne sposobnosti su postale meta poboljšanja zbog toga što mogu da se istražuju i poboljšavaju na nivou individua i ne zahtevaju društvene promene.

Empatija se poslednjih decenija navodi kao „lek” ili „rešenje” za veoma veliki raspon društvenih bolesti” (Pedwell, 2014, p. x). Ali, ona ne mora nužno da vodi izlečenju tih problema, nego „može da funkcioniše kao tehnologija kontrole i regulacije, koja deluje da održi afektivnu povezanost sa dominantnim društvenim i ekonomskim formama i strukturama u kontekstu neoliberalnog upravljanja” (p. 63). To ne znači da empatija kao vrednost i sposobnost ne može da ima ulogu u društvenoj transformaciji, ukoliko se politizuje drugačije od dominantnih neoliberalnih modela individualizma i moralnog naturalizma.

Literatura

- Abend, G. (2011). Thick concepts and the moral brain. *European Journal of Sociology*, 52(1), 143–172. <https://doi.org/10.1017/S0003975611000051>
- Ber, V. (2001). *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Beograd: Zepter Book World.
- Batson, C. D. (2011). *Altruism in humans*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195341065.001.0001>
- Bloom, P. (2016). *Against empathy: The case for rational compassion*. London: The Bodley Head.
- Breithaupt, F. (2019). *The dark sides of empathy*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Daston, L., & Vidal, F. (2004). Introduction: Doing what comes naturally. In L. Daston & F. Vidal (Eds.), *The moral authority of nature* (pp. 1–20). Chicago, IL: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226136820.003.0001>
- Decety, J., & Cowell, J. M. (2014). Friends or Foes: Is Empathy Necessary for Moral Behavior? *Perspectives on Psychological Science: A Journal of the Association for Psychological Science*, 9(5), 525–537. <https://doi.org/10.1177/1745691614545130>
- Earp, B. D., Douglas, T., & Savulescu, J. (2018). Moral neuroenhancement. In S. Johnson & K. Rommelfanger (Eds.), *The Routledge handbook of neuroethics* (pp. 166–184). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315708652-13>
- Ehrenberg, A. (2011). The “social” brain: An epistemological chimera and a sociological fact. In F. Ortega & F. Vidal (Eds.), *Neurocultures: Glimpses into an expanding universe* (pp. 117–140). Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Group AG.
- Fuko, M. (2005). *Rađanje biopolitike. Predavanja na Kolež de Fransu 1978–1979*. Novi Sad: Svetovi.
- Haris, Dž. (2012). Moralno poboljšanje i sloboda. U V. Rakić, I. Mladenović i R. Drezgić (ur.), *Bioetika* (pp. 307–328). Beograd: Službeni glasnik; Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

- Illouz, E. (2007). *Cold intimacies: The making of emotional capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Jepperson, R., & Meyer, J. W. (2011). Multiple levels of analysis and the limitations of methodological individualisms. *Sociological Theory*, 29(1), 54–73. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2010.01387.x>
- Klimecki, O.M., Leiberg, S., Lamm, C., & Singer, T. (2013). Functional neural plasticity and associated changes in positive affect after compassion training. *Cerebral Cortex*, 23(7), 1552–1561. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhs142>
- Klimecki, O.M., Leiberg, S., Ricard, M., & Singer, T. (2014). Differential pattern of functional brain plasticity after compassion and empathy training. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 9(6), 873–879. <https://doi.org/10.1093/scan/nst060>
- Lamm, C., & Majdandžić, J. (2014). The role of shared neural activations, mirror neurons, and morality in empathy – A critical comment. *Neuroscience Research*, 90, 15–24. <https://doi.org/10.1016/j.neures.2014.10.008>
- Lemke, T. (2002). Foucault, governmentality, and critique: Rethinking marxism. *A Journal of Economics, Culture & Society*, 14(3), 49–64. <https://doi.org/10.1080/089356902101242288>
- Lilienfeld, S. O., Aslinger E., Marshall, J., & Satel, S. (2018). Neurohype: A field guide to exaggerated brain-based claims. In S. Johnson & K. Rommelfanger (Eds.), *The Routledge handbook of neuroethics* (pp. 241–261). London: Routledge.
- Matusall, S. (2013). Social behavior in the “Age of Empathy”? A social scientist’s perspective on current trends in the behavioral sciences. *Frontiers in Human Neuroscience*, 7(236), 1–5. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2013.00236>
- Meloni, M. (2012). On the growing intellectual authority of neuroscience for political and moral theory: Sketch for a genealogy. In F. Vander Valk (Ed.), *Essays on neuroscience and political theory: Thinking the body politic* (pp. 25–49). London: Routledge.
- Mitrović, V. (2012). Mit o moralnom poboljšanju: povratak u budućnost? *Filozofija i društvo*, 23(2), 111–123. <https://doi.org/10.2298/FID1202111M>
- Paulo, N., & Bublitz, J. C. (2019). How (not) to argue for moral enhancement: Reflections on a decade of debate. *Topoi*, 38, 95–109. <https://doi.org/10.1007/s11245-017-9492-6>
- Pedwell, C. (2014). *Affective relations: The transnational politics of empathy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137275264>
- Person, I., Savulescu, Dž. (2012). Opasnost od kognitivnog poboljšanja i neodložan imperativ za poboljšanje moralnog karaktera čovečanstva. U V. Rakić, I. Mladenović i R. Drezgić (ur.), *Bioetika* (pp. 283–305). Beograd: Službeni glasnik; Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Persson, I., & Savulescu, J. (2012). *Unfit for the future: The need for moral enhancement*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199653645.001.0001>
- Persson, I., & Savulescu, J. (2013). Getting moral enhancement right: The desirability of moral bioenhancement. *Bioethics*, 27(3), 124–131. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8519.2011.01907.x>

- Pitts-Taylor, V. (2010). The plastic brain: Neoliberalism and the neuronal self. *Health*, 14(6), 635–652. <https://doi.org/10.1177/1363459309360796>
- Read, J. (2009). A genealogy of homo-economicus: Neoliberalism and the production of subjectivity. *Foucault Studies*, (6), 25–36. <https://doi.org/10.22439/fs.v0i0.2465>
- Rose, N. & Abi-Rached, J. M. (2013). *Neuro: The new brain sciences and the management of the mind*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Singer, T., & Decety, J. (2011). Social neuroscience of empathy. In J. Decety & J. T. Ciccioppo (Eds.), *The Oxford handbook of social neuroscience* (pp. 551–564). Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195342161.013.0037>
- Singer, T., & Engert, V. (2019). It matters what you practice: Differential training effects on subjective experience, behavior, brain and body in the ReSource Project. *Current Opinion in Psychology*, 28, 151–158. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.12.005>
- Singer, T., & Klimecki, O. M. (2014). Empathy and compassion. *Current Biology*, 24(18), R875–R878. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2014.06.054>
- Singer, T., Seymour, B., O’Doherty, J., Kaube, H., Dolan, R. J., & Frith, C. D. (2004). Empathy for pain involves the affective but not sensory components of pain. *Science*, 303(5661), 1157–1162. <http://doi.org/10.1126/science.1093535>
- Slaby, J. (2010). Steps towards a critical neuroscience. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 9, 397–416. <https://doi.org/10.1007/s11097-010-9170-2>
- Slaby, J. (2013). *Against empathy: Critical theory and the social brain*. Academia. https://www.academia.edu/3576043/Against_Empathy_Critical_Theory_and_the_Social_Brain
- Vidal, F., & Ortega, F. (2017). *Being brains: Making the cerebral subject*. New York: Fordham University Press.
- von Scheve, C. (2011). Sociology of neuroscience or neurosociology? In: M. Pickersgill & I. van Keulen (Eds.) (2011). *Sociological reflections on the neurosciences* (pp. 255–278). Bingley: Emerald Group Publishing. [https://doi.org/10.1108/S1057-6290\(2011\)0000013015](https://doi.org/10.1108/S1057-6290(2011)0000013015)
- Wade, M. (2015). Neuroethics and ideals of the citizen-subject: A sociological critique of an emerging discipline. In *TASA 2015 annual conference: Neoliberalism and contemporary challenges for the Asia-Pacific* (pp. 150–158). The Australian Sociological Association. https://www.academia.edu/19261208/Neuroethics_and_ideals_of_the_citizen_subject_A_sociological_critique_of_an_emerging_discipline
- Wade, M. (2018). Virtuous play: The ethics, pleasures, and burdens of brain training. *Science as Culture*, 27(3), 296–321. <https://doi.org/10.1080/09505431.2018.1458828>
- Wiseman, H. (2016). *The myth of the moral brain: The limits of moral enhancement*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Young, A. (2012). Empathic cruelty and the origins of the social brain. In S. Choudhury & J. Slaby (Eds.), *Critical neuroscience: A handbook of the social and cultural contexts of neuroscience* (pp. 159–176). London: Wiley-Blackwell.

ENHANCEMENT OF EMPATHY IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY MORAL NATURALISM AND NEOLIBERAL INDIVIDUALISM

Ana Andrejić

Center for Studies in Humanities, Niš, Serbia

Abstract

This paper focuses on proposals and practices for enhancement of empathy and related capacities, which have been formulated within the debate about moral enhancement and in the field of social neuroscience, in order to consider their understanding of the social and moral subject in relation to conceptions of the subject, widespread in society. Although empathy is supposed to serve as the basis of sociality and morality, guaranteed by ancient evolutionary neural mechanisms, its research using neuroscientific methods and the popularization of proposals for its enhancement redefine morality and sociability on individualistic grounds. The contemporary popularity of empathy and proposals for its improvement can be understood as a result of correspondence between contemporary scientific naturalism and the neoliberal social context.

Keywords: Empathy, Social neuroscience, Biological moral enhancement, Neoliberalism, Naturalism

RECEIVED: 10.05.2025.

ACCEPTED: 12.05.2025.

ana.andrejic1@gmail.com